

# İslam Kardeşliği ve Hukuk

Islamic brotherhood and law

Tahir MURATOĞLU

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

## Özet

Müslüman toplumların karşı karşıya bulunduğu iç çekişme ve çatışmalar İslam kardeşliği üzerinde daha çok düşünülmesi ve yoğunlaşılması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. İslam kardeşliği yoluyla mü'minler arasında kardeşlik benzeri bir ilişki kurulmuş ve bu ilişkinin çerçevesi İslam hukukunun asli kaynakları olan Kur'an ve sünnet ile çizilmiştir. Kardeşliğin farklı boyutları vardır. Hukuk ile ilgili boyut daha çok devlet idaresine hitap etmektedir. Zira hukukun konusunu oluşturan hukuk kuralları hakim güç tarafından kabul ve tatbik edilen kurallardır ve İslam kardeşliğini tesis etmek de en başta hakim gücün görev ve yetkisine girmektedir.

İslam kardeşliği mü'minler arasında kurulan, maddi ve manevi tezahürleri olan bir ilişkidir. Bununla birlikte İslam kardeşliği başka dinlere mensup olan kişilere kötü muamelede bulunulabileceği veya onların haklarının gasp edilebileceği anlamına gelmez.

Müslüman toplumlarda karşılaşılan sorunların büyük kısmı Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında değil, Müslümanların kendi aralarında cereyan etmektedir. Bu sorunlar gerek yaradılıştan kaynaklanan farklılıklardan gerekse insan iradesi sonucunda meydana gelen düşünce veya uygulama farklılıklarından kaynaklanmaktadır. İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnette mü'minler arasında ortaya çıkabilecek bu tür çekişme ve çatışmalarda ne şekilde hareket edilmesi gerektiği açıklanmıştır

**Anahtar Kelimeler:** İslam kardeşliği, hak, hukuk, adalet, gayrimüslimler.

---

## Abstract

The internal conflicts faced by Muslim societies raise the need for more reflection and concentration on the Islamic brotherhood. Through the Islamic brotherhood was established a brotherly relationship between the believers. The framework of this relationship was determined by the Qur'an and the Sunnah, the main sources of Islamic law. There are different dimensions of brotherhood. The legal dimension is directed primarily to the state administration. Because the rules of law that are the subject of the jurisprudence are accepted by the ruling power and the establishment of the Islamic brotherhood is primarily the duty and authority of the ruling power.

The Islamic brotherhood is a relationship between believers with material and spiritual manifestations. However, the Muslim brotherhood does not mean that people belonging to other religions can be mistreated or usurped.

Most problems in Muslim societies do not occur among Muslims and non-Muslims, but among themselves. These problems arise both from the differences that arise from creation and from the differences in thought or practice that result from human will. The main sources of Islamic law, the Qur'an and the Sunnah, explain how to act in such conflicts that can occur between believers.

Keywords: *Islamic brotherhood, rights, law, justice, non-Muslims.*

## Giriş

İslam kardeşliği ve hukuk konusunun çok boyutlu olarak ele alınması mümkündür. Ancak 27 Nisan 2019 günü Diyarbakır'da yapılan "Risale-i Nur'a Göre Kardeşlik Hukuku" başlıklı çalışmada İslam kardeşliği konusu toplumların farklı kesimlerinin bir arada, birlik ve beraberlik içinde yaşayabilmeleri bağlamında ele alındığından, burada da konuya bu perspektiften yaklaşılacaktır.

İslam dininin ve hukukunun temel kaynakları Kur'an ve Sünnet olduğu için burada bu kaynaklar esas alınacak ve bunlardan konu ile ilgili bazı sonuçlar çıkarılmaya çalışılacaktır. Konuya İslam kardeşliği ve hukuk kavramları hakkında bazı açıklamalar yaparak başlamak faydalı olacaktır.

## İslam Kardeşliği Kavramı

İslam kardeşliği İslam dininin mensupları arasında kurulan bir ilişkidir. İslam kardeşliği ifadesinde geçen "kardeşlik" kelimesi gerçek anlamda bir kardeşliği değil, buna benzer bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Yani gerçek anlamda kardeşlik benzetilen, İslam kardeşliği ise benzeyendir. İslam dininin mensupları arasındaki ilişkinin kardeşliğe benzetilmesinin sebeplerinden biri kanaatimce şudur: Kardeşler arasında normal şartlarda mevcut olan veya olması gereken duygu, tavır ve davranışların İslam dininin mensupları arasında da mevcut olması istenmektedir. Yani aralarında herhangi bir akrabalık bağı olmasa bile yalnızca İslam dinine mensup olmalarından dolayı Müslümanların aynı ana ve babadan doğan iki kardeş gibi hareket etmeleri, duygu ve davranışlarını buna göre ayarlamaları gerekir. İslam kardeşliğinin Müslümanlar arasında oluşturduğu bağ o kadar güçlüdür ki, İslam kardeşliğinin nesep kardeşliğinden daha üstün olduğu, zira gerçek kardeş de olsa bir gayrimüslimin bir Müslümana mirasçı olmadığı, buna karşın nesep bağı olmasa da bir Müslümanın bir başka Müslümana mirasçı olabildiği belirtilmiştir.<sup>[1]</sup>

Müslümanlar arasındaki ilişkinin kardeşlik olarak nitelendirilmesinin sebeplerinden biri de şu olabilir: Anne ve babalar kural olarak ayırım gözetmeksizin tüm evlatlarına karşı aynı hassasiyeti gösterir, onlara aynı muamelede bulunur ve onların tüm ihtiyaçlarını meşru dairede karşılamaya çalışırlar. İşte İslam kardeşliğine önem veren bir hukuk sistemi de ana ve babaların yaptığı gibi yapmalı, tüm Müslümanlara eşit muamelede bulunmalı, onların tüm meşru ihtiyaçlarını karşılamak için çaba sarf etmelidir. Bir toplumu oluşturan kişi veya gruplar arasında kardeşlikten söz edebilmek için, bu durumun hukuk düzeni tarafından da kabul edilmesi ve desteklenmesi gerekir.

## Hukuk Kavramı

Hukuk kelimesi Arapça kökenlidir ve "hak" kelimesinin çoğuludur. Hak kelimesi sözlükte gerçek, sabit, doğru, lazım olmak ve gerekli olmak gibi

[1] Bkz. Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed el Ensari: El Camiu li Ahkamil Kur'an, 8. Cilt, 4. Baskı, Darül Kütübül İlmiyye, Beyrut / Lübnan 2014, Hucurat Suresi, 10. ayet, 1. mesele.

*Bir toplumu oluşturan kişi veya gruplar arasında kardeşlikten söz edebilmek için, bu durumun hukuk düzeni tarafından da kabul edilmesi ve desteklenmesi gerekir.*

Hukuk kelimesinin teknik anlamı ise hakim güç veya devlet tarafından yapılan veya benimsenen ve kişilerin hak ve ödevlerini düzenleyen kuralların oluşturduğu bütündür.

anlamlara gelmektedir. Hak kelimesi aynı zamanda Esmâ-ül Hüsnâ'dandır ve Allah'ın gerçek ve sabit olduğunu ifade etmektedir. Hak kelimesinin sâhip olduğu teknik anlam ise kişiler hakkında uygulama alanı bulan kuralları kişilere tanıdığı menfaat, imkan ve özgürlüklerdir.

Hukuk kelimesinin hak kelimesinin çoğul hali olduğunu söyledik. Dolayısıyla hukuk kavramı kişi hakları, işçi hakları, vatandaş hakları ve insan hakları gibi ifadelerde geçen "haklar" kelimesinin karşılığıdır. Hukuk kelimesinin teknik anlamı ise hakim güç veya devlet tarafından yapılan veya benimsenen ve kişilerin hak ve ödevlerini düzenleyen kuralların oluşturduğu bütündür. Hukuk aynı zamanda bu kuralları ve bunların uygulanması gibi konuları inceleyen bilim dalının da adıdır. Hakim güç tarafından yapılan veya benimsenen kurallar hukuk kuralı olarak adlandırılmaktadır.<sup>[2]</sup>

### İslam Kardeşliğine İlişkin Bazı Ayet ve Hadisler

İslam kardeşliğinin mevcudiyetine ve mahiyetine ilişkin bir ayet ile birkaç hadisi şerif şu şekildedir:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ.<sup>[3]</sup>

"Müminler ancak kardeşlerdir. Kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'tan korkun ki, size rahmet edilsin."

تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحِمِهِمْ وَتَوَادِّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عَضْوًا تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَّى.<sup>[4]</sup>

"Birbirine merhamet etme, birbirini sevme ve birbirine şefkat gösterme konularında müminleri bir beden gibi görürsün. O bedenin bir organı elem çektiği zaman diğer organları uykusuzluk ve ateş yoluyla onun için yardım ister."

الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ، وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ، وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.<sup>[5]</sup>

"Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu teslim etmez. Kardeşinin bir ihtiyacını karşılayanın Allah da bir ihtiyacını karşılar. Kim bir Müslümanın bir sıkıntısını giderirse, Allah da kıyamet gününde onun bir sıkıntısını giderir. Kim bir Müslümanı örterse, Allah da kıyamet günü onu örter."

[2] Hak ve hukuk kavramları için bkz. <https://www.almaany.com/>; حقوق، حق (Erişim Tarihi: 02.08.2019).

[3] Hucurat Suresi (49), Ayet No: 10.

[4] Buhari, Muhammed bin İsmail: Sahih el-Buhari, 7. Edition, Dar el-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2013, Edeb (78), Hadis No: 6011.

[5] Buhari (dipnot 4), Mezalim (46), Hadis No: 2442.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا. فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْصُرْهُ إِذَا كَانَ مَظْلُومًا أَفَرَأَيْتَ إِذَا كَانَ ظَالِمًا كَيْفَ أَنْصُرُهُ؟ قَالَ: تَحْبِرْهُ أَوْ تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ فَإِنَّ ذَلِكَ نَصْرُهُ. [6]

Resulullah şöyle buyurdu: “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et.” Bunun üzerine bir adam “Ya Resulallah! Mazlum olduğunda ona yardım ederim. Ama zalim olduğunda ona nasıl yardım ederim?” dedi. Resulullah da şöyle buyurdu: “Onu zulüm yapmaktan alıkoyarsın veya engellersin. İşte bu ona yardımdır.”

## İslam Kardeşliğine İlişkin Hükümlerin Bağlayıcılığı

Bir toplumda hukuk kuralları, örf ve adet kuralları, ahlak ve görgü kuralları gibi muhtelif kural türlerine rastlamak mümkündür. Hukuk kurallarını diğerlerinden ayıran en önemli hususlar şunlardır: Hukuk kuralları hakim güç tarafından çıkarılır, kabul edilir veya benimsenir, bunlar bağlayıcıdır, bunların icrası da yine hakim güç tarafından sağlanır ve bunlara aykırı davranışlar kural olarak müeyyideye tabi tutulur. Buna karşın diğer kural türleri hakim güç tarafından çıkarılmamıştır, bunların maddi anlamda bir bağlayıcılıkları yoktur, hakim güç çoğu zaman bunlarla ve bunların icrası ile ilgilenmez, bunlara aykırı davranışlar normal şartlarda herhangi bir müeyyideye tabi tutulmaz. Yani yine bir hukuk kuralı tarafından desteklenmedikçe diğer kurallara uyma zorunluluğu mevcut değildir. Hatta diğer kural türlerine uyulması bazen hukuk kuralları tarafından yasaklanabilir ve müeyyideye tabi tutulabilir.[7]

İslam kardeşliğine ilişkin ayet ve hadislerin birer hukuk kuralı olup olmadıkları, dolayısıyla İslam dininin tesis ettiği kardeşliğin bir hukuki ilişki olup olmadığı sorusu sorulabilir. İslam dininin yer verdiği kurallar mutlak hakim olan Allah'ın ve onun elçisinin koyduğu kurallardır. İslam dinini kabul eden ve etmeyen kişiler arasında ayırım bulunmakla birlikte İslam dininin hüküm sürdüğü bir yerde en azından Müslümanlar açısından bu kurallar bağlayıcıdır, bunların icrası hakim otorite tarafından teminat altına alınır ve bunlara aykırı davranışlar müeyyideye tabi tutulmuştur. Dolayısıyla İslam kardeşliğine ilişkin ayet ve hadisler de birer hukuk kuralıdır, bunlara uyulması zorunludur ve bu kurallar yoluyla İslam dinine mensup kişiler arasında kardeşlik adı altında hukuki bir ilişki oluşturulmuştur. Burada zikredilen veya zikredilmeyen ayet ve hadisler vasıtasıyla İslam kardeşliğinin özellik ve mahiyeti belirlenmiş, bir Müslümanın bir başka Müslümana karşı nasıl davranması gerektiği bağlayıcı bir şekilde hüküm altına alınmıştır.

İslam kardeşliğine ilişkin kurallara aykırı davranışların her zaman bir müeyyideye tabi tutulmadıkları gerekçesiyle bu kuralların birer hukuk

[6] Buhari (dipnot 4), İkraah (90), Hadis No: 6952.

[7] Gözler, Kemal: Hukuka Giriş, 15. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2018, s. 21, 25 vd.

*Bir toplumda  
hukuk kuralları,  
örf ve adet  
kuralları, ahlak ve  
görgü kuralları  
gibi muhtelif  
kural türlerine  
rastlamak  
mümkündür.*

*Cenab-ı Hak  
mutlak hüküm  
ve kudret sahibi  
olsa da insanlara  
irade vermiş ve  
İslam dinini kabul  
edip etmeme  
ve uygulayıp  
uygulamama  
konularında  
insanları serbest  
bırakmıştır.*

kuralı olmadıkları ileri sürülebilir. Gerçekten de İslam kardeşliğine ilişkin bazı kurallara aykırı davranışlar doğrudan doğruya dünyevi-maddi bir yaptırıma bağlanmamışlardır. Örneğin - görebildiğim kadarıyla - bir Müslümanın çektiği acıdan etkilenmeden yalnızca kendini düşünerek yaşayan veya bir din kardeşini küçük gören Müslümanlar için dünyevi boyutuyla maddi bir yaptırım öngörülmemiştir. Ancak bu durum İslam kardeşliğine ilişkin kuralların birer hukuk kuralı olmadıkları anlamına gelmez. Hukuk kuralları genel olarak müeyyideye bağlansalar da her hukuk kuralının bir müeyyideyle desteklenmesi zorunluluğu yoktur. Yani bir kurala aykırı davranışların müeyyidesiz bırakılması tek başına bu kuralın hukuk kuralı olmadığı anlamına gelmez. Hukuk kurallarının bir müeyyideye bağlanıp bağlanmayacakları hakim gücün bu konudaki iradesine bağlıdır.

Konuya ülkemizdeki cari hukuktan bir örnek verilebilir. Kanunlarda öngörülen hız sınırına ilişkin kurallara uyulması zorunludur. Ancak hız sınırının yüzde ona kadar aşılması kanun koyucu tarafından herhangi bir müeyyideye tabi tutulmamıştır.<sup>[8]</sup> Bu durum hız sınırına ilişkin kuralların hukuk kuralı olmadıkları anlamına gelmez.

İslam dininin yer verdiği kurallarının müeyyideleri bağlamında ayrıca bir hususa daha değinmek gerekir. Cenab-ı Hak mutlak hüküm ve kudret sahibi olsa da insanlara irade vermiş ve İslam dinini kabul edip etmeme ve uygulayıp uygulamama konularında insanları serbest bırakmıştır. İradesini istenmeyen yönde kullanan kişilerin bu tercihlerinden dolayı uhrevi ve duruma göre bazen de dünyevi olarak sorumlu olacakları kabul edilse de, bu sorumluluk yine de irade özgürlüğünün istendiği şekilde kullanılmasının önünde fiili bir engel değildir. Dolayısıyla İslam dinine ait kuralların bir kısmının dünya hayatında maddi bir müeyyidesinin bulunmaması, bunların hiçbir müeyyideye tabi olmadıkları anlamına gelmez. Dini ve ahiret hayatını esas almayan hukuk sistemleri için müeyyide ancak dünya hayatında söz konusu olabilir. Oysa İslam dinine göre, yaşadığımız dünyanın dışında bir de ahiret hayatı mevcut olduğundan, İslam dininin getirdiği kuralların bu dünyada bir müeyyidesi olmasa bile, affedilmedikleri müddetçe bunların ahirette bir müeyyidesi olacaktır.<sup>[9]</sup> Bu da İslam kardeşliğine ilişkin kurallara aykırı davranışların aslında müeyyidesiz olmadıklarını gösterir.

İslam dinine ait kuralların bir toplum veya devlette kabul edilmemesi veya uygulanmaması da bu kuralların hukuk kuralı olma özelliklerini yitirmeleri sonucunu doğurmaz ve bunların birer hukuk kuralı olmadıkları anlamına gelmez. İslam dininin getirdiği kuralları kabul eden bir devletin mevcut olması veya bir devletin kısmen veya tamamen İslam hukukunu esas alması durumunda İslam hukukunun fiilen işlerlik kazanabilmesi bu kuralların hukuk kuralı olarak nitelendirilmesi için kafidir. Güncel

[8] Bkz. 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu, m. 50 ve 51.

[9] Zelzele Suresinin (99), 7 ve 8. ayetleri şu şekildedir: “Kim zerre miktarınca bir hayır işlerse onu görecektir. Kim de zerre miktarınca bir şer işlerse onu görecektir.”

bir örnek vermek gerekirse, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya Federal Cumhuriyeti veya Çin Halk Cumhuriyeti'nin medeni, ticaret veya ceza kanunları birer hukuk kuralıdır. Bu kanunların yaşadığımız ülkede uygulama alanı bulmaması kanunların yürürlüğü ile ilgili bir konu olup, bunların hukuk kuralı olmadıkları anlamına gelmez. Aynı şekilde İslam dininin öngördüğü kuralların ülkemizde kabul görmüyor olması bunların yürürlüğü ile ilgili bir husus olup, bu durumdan İslam dinine ait kuralların birer hukuk kuralı olmadıkları sonucu çıkarılamaz.

İslam kardeşliğine ilişkin kurallar birer hukuk kuralı olduklarına göre İslam dinini esas alan, benimseyen veya en azından ona saygı gösteren bir sistemde bu kurallara uygun hareket edilmesi beklenir. Zira İslam kardeşliğinden neşet eden esaslar tavsiye niteliğinde değil, hukuk kuralları ile düzenlenen, dolayısıyla uyulması ve uygulanması gerekli olan esaslardır.

### İslam Kardeşliği ve Gayrimüslimler

İslam kardeşliği bağlamında üzerinde durulması gereken bir konu da İslam kardeşliğinden gayrimüslimlere kötü muamelede bulunulabileceği şeklinde bir sonuç çıkıp çıkmadığıdır. İslam dininde bir Müslümanla onun farklı bir dine mensup akrabaları arasındaki ilişki kaldırılmamaktadır. Ayrıca iyilik ve kötülük kavramları muhataplarına göre değişmemektedir.<sup>[10]</sup> Sadece bu iki husus bile gayrimüslimlere kötü muamelede bulunulamayacağını göstermektedir. Başka bir deyişle İslam kardeşliği farklı din mensuplarına karşı iyi davranışlar sergilenmesine engel değildir. Gerçi yukarıda İslam hukukunda gayrimüslim kardeşin Müslüman kardeşe varis olmadığı bilgisine yer verildi. Ancak bu durum miras ile ilgili olup, akrabalık bağının koparıldığı ve Müslüman olmayan düşmanca davranışlarda bulunulabileceği anlamına gelmez.

İslam hukukunda gayrimüslimlerle de iyi geçinileceğini gösteren iki hadisi şerife aşağıda yer verilmiştir.

Hz. Ömer bir elbise satıldığını görünce Hz. Muhammed'e onu almasını tavsiye etmiş, ancak peygamberimiz Hz. Ömer'e "Bunu ancak ahirette nasibi olmayanlar giyer." demişti. Daha sonra peygamberimize bu elbiselerden getirilmiş, peygamberimiz de bunlardan birini Hz. Ömer'e göndermişti. Bunun üzerine Hz. Ömer peygamberimize "Senin bu elbise hakkında söylediklerin dururken ben bunu nasıl giyerim?" diye sordu. Peygamberimiz de ona şu şekilde cevap verdi: "Bunu sana giymen için değil, satman veya başkasına giydirmen için verdim." Hz. Ömer de o elbiseyi Mekke halkından henüz Müslüman olmayan bir kardeşine hediye etti.<sup>[11]</sup>

[10] Örnek olarak bkz. 9. dipnottaki ayet. Bu ayetteki "hayır" ve "şer" ifadeleri mutlaklır, yani iyilik veya kötülüğün kime karşı yapıldığı konusunda herhangi bir kayda veya ayrıma yer verilmemiştir.

[11] Buhari (dipnot 4), Hibe (51), Hadis No: 2619.

*İslam dininde bir Müslümanla onun farklı bir dine mensup akrabaları arasındaki ilişki kaldırılmamaktadır. Ayrıca iyilik ve kötülük kavramları muhataplarına göre değişmemektedir.*



İslam  
kardeşliğinin  
toplumsal birlik  
ve beraberliğin  
sağlanmasına  
sunduğu en  
önemli katkı  
eşitliktir.

Bir başka hadiste Hz. Ebubekir'in kızı Hz. Esmâ müşrik olan annesinin kendisine geldiğini söyleyerek, annesine iyilik ve alaka göstermesinin gerek-  
kip gerekmediğini Hz. Resulullah'a sormuştur. Resulullah da "Evet, ona iyi-  
likte bulun, alaka göster." buyurmuştur.<sup>[12]</sup>

Mü'minlerin kafirleri dost edinmemesi gerektiğine ilişkin ayetler olsa da bu ayetler müminleri bırakıp gayrimüslimlerin dost edinilmemesi gerektiği şeklindedir.<sup>[13]</sup> Ayrıca bir kişiyi dost edinip edinmemek ve hukuk farklı şeylerdir. Yani Müslümanların gayrimüslimleri dost edinmemeleri onlara kötü muamelede bulunabilecekleri anlamına gelmez. Kaldı ki, İslam dininde ehli kitaptan bir kadınla evlenilmesine izin verilmiştir ve bu durumda kişinin zevcesini sevmemesi, onun hukukuna riayet etmemesi düşünülemez. Bediüzzaman Said Nursi bunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Ehl-i kitaptan bir harem olsa, elbette seveceksin!"<sup>[14]</sup>

Kur'anı Kerim'de gayrimüslimlerle savaşa ilişkin ayetler olsa da bunlardan da sırf Müslüman olmamaları sebebiyle gayrimüslimlere düşmanca davranılabileceği veya onların haklarının gözetilmeyeceği anlamları çıkarılamaz. Zira savaşa ilişkin ayetler savaş şartlarına ilişkindir. Kaldı ki, azgınlık gösteren Müslümanlara karşı da savaşılmasını isteyen ayetler vardır ve yapılacak savaşa rağmen kendileri ile savaşılması istenen grup kardeş olarak kabul edilecek ve haklarına saygı gösterilecektir. Bu konuya aşağıda değinilmiştir.

### İslam Kardeşliği ile Eşitlik ve Adalet

İslam kardeşliğinin toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasına sunduğu en önemli katkı eşitliktir. İslam kardeşliğine ilişkin ayet ve hadisler Müslümanlar arasında eşitliğin sağlanmasını, ırk, renk, din, dil ve mezhep gibi farklılıklarına bakmaksızın mü'minlerin diğer mü'minlere karşı kardeş gibi davranmalarını istemektedir.

Eşitlik ile adalet arasında yakın bir ilişki vardır. Kural olarak adalet eşitliği gerektirir ve kişilere eşit muamelede bulunmak adaletin bir tecellisidir. Ancak bu kural her zaman geçerli değildir. Adalet kelimesinin sözlük anlamlarından biri "eşitlik" olsa da, teknik anlamda "adalet" kişiye hakkını vermek, hak etmediği şeyi de ondan almak veya haksızlığı nedeniyle onu terbiye etmektir.<sup>[15]</sup> Hak veya haksızlığın ne olduğu ise hukuk kuralları ile belirlenir. Az da olsa hukuk kurallarının eşitliği emretmediği veya kişiler arasında farklı muameleyi emrettiği hallerde eşitlik adalet değil, tam

[12] Buhari (dipnot 4), Hibe (51), Hadis No: 2620.

[13] Bkz. Ali İmran Suresi (3), Ayet No: 28; Nisa Suresi (4), Ayet No: 139 ve 144.

[14] Nursî, Said: Eski Said Dönemi Eserleri, Yeni Asya Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, Mart 2009, Münazarat, s. 247.

[15] El Mu'cemül Wasit, Mucmeul Lugatil Arabiyye, Arapça-Arapça Sözlük, Kahire / Mısır: عدل; <https://www.almaany.com/>; العدالة، عدل (Erişim Tarihi: 02.08.2019); Nursî Said: Sözler, Yeni Asya Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul, Şubat 2008, 10. Söz, 10. Hakikat, Haşiyeye, s. 144.



tersine haksızlık ve zulümdür. Zira adalet kelimesinin karşıt anlamı zulüm ve haksızlıktır. Basit bir örnek vermek gerekirse, İslam miras hukukunda kadın mirastan kural olarak erkeğin yarısı kadar pay alır ve bu husus bizzat Kur'anı Kerim'de hüküm altına alınmıştır.<sup>[16]</sup> Dolayısıyla kadın ve erkek arasında bu konuda bir eşitsizlik vardır. Buna karşın İslam hukukunu esas almayan diğer birçok devlet gibi ülkemizde de kadın ve erkek arasında miras yönünden herhangi bir fark yoktur, yani paylar eşit olarak dağıtılmaktadır. Bu örnek üzerinden adalet ve eşitlik arasındaki ilişki hakkında şunlar söylenebilir: Mirasta kadın ile erkeği bir tutmak ülkemiz hukukunda adalet, ancak İslam hukukunda erkeğe yapılan bir haksızlıktır. Buna karşın mirastan erkeğe kadının iki misli kadar pay vermek İslam hukukunda adaletin ta kendisidir,<sup>[17]</sup> ancak ülkemizdeki ve diğer birçok ülkedeki cari hukukun penceresinden bakılırsa kadına yapılan - haşa - bir haksızlıktır.

Yukarıda zikredilen örnekte olduğu gibi farklı kişilerin farklı muamelelere tabi tutulacaklarına ilişkin bir hukuk kuralı bulunmadığı müddetçe toplumun farklı kesimlerinin eşit muameleye tabi tutulmaları ve eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olmaları adaletin ve İslam kardeşliğinin gereğidir. Ancak günümüz Müslüman ülke ve toplumlarında bu konuda önemli sorunlarla karşılaşılabilenkte, farklı ırk, renk, dil, din, mezhep veya gruplar arasında kutuplaşma, kin, adavet ve sürtüşmeler yaşanabilmektedir. Yukarıda da söylendiği gibi, İslam kardeşliği diğer din mensuplarına düşmanca davranışlarda bulunulabileceği anlamına gelmez. Yani diğer din mensupları ile de iyi ilişkiler geliştirilmesi esastır. Ancak görebildiğim kadarıyla Müslüman toplumların karşı karşıya kaldıkları sorunlar zaten farklı dinlere mensubiyetten değil, daha çok farklı etnik kökenlerden veya aynı dine mensup olsa bile farklı mezhep veya fırkalara aidiyetten kaynaklanmaktadır.<sup>[18]</sup> Bu nedenle İslam kardeşliği konusunu bu açılardan ele alıp incelemekte fayda vardır.

### İnsan İradesinden Kaynaklanmayan Farklılıklara Karşı İslam Kardeşliği

İrk, etnik köken, renk veya dil gibi insan iradesine bağlı olmayan farklılıklar konusunda İslam dininin kabul ettiği esaslar çok nettir. İslam hukukunda kişiler veya toplumlar arasındaki bu tür farklılıkların hiçbir önemi yoktur, bunların Allah'ın iradesinden kaynaklandığı ve bir üstünlük veya

*İslam kardeşliği  
diğer din  
mensuplarına  
düşmanca  
davranışlarda  
bulunulabileceği  
anlamına gelmez.  
Yani diğer din  
mensupları ile  
de iyi ilişkiler  
geliştirilmesi  
esastır.*

[16] Nisa Suresi (4), Ayet No: 11 ve176.

[17] Konu hakkında bkz. Nursi, Said: Mektubat, Yeni Asya Neşriyat, 5. Baskı, İstanbul, Temmuz 2008, 11. Mektup, Üçüncü Mesele, s. 66 vd.; Nursî, Sözlere (dipnot 15), 25. Söz, Birinci Şule, Üçüncü Şua, İkinci Cilve, Üçüncü Esas, s. 662 vd.

İslam miras hukukunda anneye verilen pay ile beşeri hukukun anneye verdiği pay hakkında bir değerlendirme için bkz. Nursî, Mektubat (dipnot 17), 11. Mektup, Dördüncü Mesele, s. 67 vd.

[18] Eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez bir konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir: "Yapılan bazı araştırmalara göre son yıllarda günde ortalama bin Müslüman katlediliyor. Bunun yüzde 90'ı Müslüman tarafından, kardeşi tarafından katlediliyor." Bkz. <http://www.gazetevatan.com/-gunde-bin-muslumani-kardesleri-katlediyor--660118-gundem/> (Erişim Tarihi: 02.08.2019).

*Ey iman edenler!  
Biz sizi bir  
erkek ve bir  
dişiden yarattık  
ve birbirinizle  
tanışasınız diye  
sizi kavimlere ve  
kabilelere ayırdık.  
Muhakkak ki  
Allah katında en  
değerli olanınız  
ondan en çok  
korkanınızdır.*

farklılık sebebi olmadıkları kabul edilmektedir. Esasen insanların bu konularda seçme veya tercihte bulunma imkanları da yoktur. İnsan iradesinden değil de yaratıcının iradesinden kaynaklanan bu tür farklılıklar hakkında Kur'anı Kerim'de şu ifadelere yer verilmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ. [19]

“Ey iman edenler! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah katında en değerli olanınız ondan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.”

Ayet-i kerimede Allah'ın iradesi sonucunda insanların farklı şube veya kabileler halinde yaratıldığı, yaradılıştaki bu farklılığın sebep veya amacının insanların birbirleri ile tanışması olduğu ifade edilmektedir. Farklılıklar karşısında insanlardan beklenen davranış tarzı farklı grup veya topluluklara mensup insanları tanımak, onların da varlıklarını ve haklarını kabul etmek, grup veya topluluklardan birini bir diğerinden üstün görmemektir. Kısacası ırk, renk, etnik köken veya dil gibi sebeplerle insanlar arasında hiçbir ayırım yapılamaz. Bunların mutlak anlamda eşit muameleye tabi tutulması zorunludur.

Farklı ırk veya renkte olan ya da farklı dilleri konuşan insanlar arasındaki eşitliğin ve dolayısıyla İslam kardeşliğinin nasıl sağlanacağı konusunda peygamberimiz şu hadisi şerifinde çok önemli bir ölçüte yer vermiştir:

[20] لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

“Kendisi için istediğini kardeşi için de istemeyen kişi iman etmiyordur.”

Hadisi şerif hiçbir kayda tabi olmadan kişisel, ailevi, sosyal ve toplumsal boyutlarda ve her alanda uygulama alanı bulur. Hukuk penceresinden konuya bakılırsa, bu hadisi şerif bir hukuk sisteminde tüm ırk, etnik köken, dil ve renklerin aynı muameleye tabi tutulması, bunlardan birine tanınan haklardan diğerlerinin mahrum edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Eğitim, dil, kültür, sağlık, kamu hizmetine girme, yönetim, seçme, seçilme, basın ve yayın gibi konuların tümü bu kapsamda kalır. Yani hiçbir istisnaya yer verilmeden her konuda mü'minler arasında tam bir eşitliğin sağlanması zikredilen ayet ve hadisin gereğidir.

Hakimiyeti elinde bulunduran güçler zamanla kendilerini devlet ile özdeşleştirebilir ve devletin bekası, toplumsal düzenin sağlanması, birlik veya başka toplumlarla rekabet gibi birtakım gerekçelerle insanlar arasında bazı konularda farklı muamelenin kaçınılmaz olduğu iddiasında bulunabilir, bu şekilde farklı ırk, etnik köken, renk veya diller arasında ayırım yapabilirler.

[19] Hucurat Suresi (49), Ayet No: 13.

[20] Buhari (dipnot 4), İman (2), Hadis No: 13.

Ancak unutmamak gerekir ki, bu ve benzeri gerekçelerin Kur'an ve Sünnette herhangi bir karşılığı yoktur. Zikredilen ayet ve hadisler mutlaklardır. İslam hukukunun sahibi değil tâbisi olan kişilerce ayet ve hadislere istisna getirilmesi ise mümkün değildir. Ayrıca ebedi olan tek Allah'tır ve onun dışındaki tüm varlıklar, tüm kişi, grup, örgüt veya devletler fanidir. Öyle ki, peygamberlerin tahtları ve kurdukları devlet ve sistemler bile devamlı olmamış, bir noktada kesintiye uğramıştır. Bu nedenle insanın yaradılışından kaynaklanan farklılıklara saygı gösterilmemesi ve toplumun farklı kesimlerinin aynı muameleye tabi tutulmaması bir devlet veya otorite lehine herhangi bir olumlu sonuç doğurmayacaktır. Kaldı ki, bu farklılıklar birer realitedir ve çok büyük bir zulüm olmadıkça bunların ortadan kaldırılması zaten mümkün değildir. Ayrıca bu farklılıkları tanımamak ve bunlara saygı göstermemek sosyal ve toplumsal problemlere; kin, düşmanlık ve husumete de sebebiyet verir. İslam dininin mü'minlerden istediği İslam hukuku ile örtüşmeyen dünyevi bazı hedeflere ulaşmak ve bu hedefler uğruna kişi veya toplumların hukukuna müdahalede bulunmak değil, İslam ahlakı ile ahlaklanmak ve böylece yaşamaktır. Bediüzzaman'ın şu sözü gayet anlamlıdır ve konumuz bağlamında da zikredilmeye değerdir: "Evet, bahtiyar odur ki, kevser-i Kur'aniden süzülen tatlı, büyük bir havuzu kazanmak için, bir buz parçası nevindeki şahsiyetini ve enaniyetini o havuz içine atıp eritendir."<sup>[21]</sup>

## **İnsan İradesi Sonucunda Ortaya Çıkan Farklılıklara Karşı İslam Kardeşliği**

Din ile ilgili olsun veya olmasın mü'minlerin farklı düşünceleri benimsemeleri veya farklı uygulamalarda bulunmaları doğaldır. Zira insanlardan her biri diğerlerinden farklı düşünebilme özelliğine ve ayrı bir iradeye sahiptir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak insanların düşünce ve iradelerinde farklılıklar ortaya çıkabilir. Esasen bunun aksi insanın doğasına da aykırıdır. İnsanlardan her zaman aynı düşünceyi benimsemeleri veya aynı tavırları sergilemeleri beklenemez.

Din ile ilgili düşünce ve uygulama farklılıkları genellikle mezhepler şeklinde ortaya çıkmış ve bilinmişlerdir. Mü'minler arasında dinin hem inanç hem de uygulama boyutlarına ilişkin olarak farklı yaklaşımlar olabilir. İnançla ilgili düşünce farklılıkları Allah, peygamberler, sahabilere, cennet veya cehennem sınıfları ve özellikleri gibi konulara; dini kuralların uygulanması bağlamındaki farklılıklar da namaz, zekat, ticaret ve ceza gibi konulara ilişkin olabilir. Bu şekildeki farklı düşünce ve uygulamaların mü'minler arasında kin ve husumete sebebiyet vermemesi gerekir. Zira İslam kardeşliğine ilişkin ayet ve hadisler bu haller için de geçerlidir.

Dine taalluk eden işlerde aynı anda birden fazla doğru olabileceğini gösteren şu hadis dikkate değerdir: Hz. Ömer Hz. Hişam bin Hakim bin Hizam'ın Furkan suresini kendisinden farklı bir şekilde okuduğunu gördü.

[21] Nursî, Said: Lem'alar, Yeni Asya Neşriyat, 5. Baskı, İstanbul, Temmuz 2008, 21. Lem'a, s. 401.

*İnsanlardan her biri diğerlerinden farklı düşünebilme özelliğine ve ayrı bir iradeye sahiptir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak insanların düşünce ve iradelerinde farklılıklar ortaya çıkabilir.*

*Sen mesleğini  
ve efkârını hak  
bildiğin vakit,  
'Mesleğim  
haktır veya daha  
güzelidir' demeye  
hakkın var. Fakat,  
'Yalnız hak benim  
mesleğimdir'  
demeye hakkın  
yoktur.*

Oysa Resulullah ona bu sureyi farklı bir şekilde okumuştur. Hz. Ömer ne-redeyse Hz. Hişam'ın okumasını kesecekti. Daha sonra okumasını bitire-ne kadar onu bekledi. Okumasını bitirince de Hz. Hişam'ı elbisesinden ya-kalayıp peygamberimize götürdü ve peygamberimize şöyle dedi: "Ben bu-nun senin bana öğrettiğinden farklı bir şekilde Kur'an okuduğunu işittim." Peygamberimiz Hz. Ömer'e: "Onu bırak." dedi ve daha sonra Hz. Hişam'a "Oku." dedi. Hz. Hişam okuyunca da "Böyle indi" dedi. Peygamberimiz daha sonra Hz. Ömer'e "Oku." dedi ve Hz. Ömer de okudu. Bunun üzeri-ne peygamberimiz şöyle buyurdu: "Bu şekilde indi. Kur'an yedi harf üzeri-ne indirildi. Size nasıl kolay geliyorsa onu öyle okuyun."<sup>[22]</sup>

İslam dininin en temel kaynağı olan Kur'anı Kerim farklı şekillerde oku-nabildiğine göre Kur'an ve sünnetin farklı yorumlanarak farklı sonuçlara ulaşılması da mümkündür. Bu nedenle dine ilişkin farklı düşünce ve uygu-lamaların anlayışla karşılanması ve mü'minlerin kendi düşünce, tercih veya uygulamalarını diğer din kardeşlerine dayatmamaları gerekir. Bediüzzaman Said Nursi bu konuda şu sözlere yer vermiştir: "Sen mesleğini ve efkârını hak bildiğin vakit, 'Mesleğim haktır veya daha güzeldir' demeye hakkın var. Fakat, 'Yalnız hak benim mesleğimdir' demeye hakkın yoktur."<sup>[23]</sup>

Mü'minler arasında kaynağını dinden almayan farklı düşünce ve uygu-lamalara rastlanması da mümkündür. Bu tür farklılıklar kişisel, ailevi, yöre-sel, bölgesel, siyasi, sosyal, toplumsal veya benzeri konulardaki tercih, dav-ranış, hal veya şartlardan kaynaklanabilir. Dinî konulardaki tercih farklı-lıkları mü'minler arasında kin veya adavete sebep olamayacağına göre aynı durumun evleviyetle din ile ilgisi olmayan farklılıklar için de geçerli olma-sı gerekir. Yani hukuka aykırı olmadıkça ve bir başkasının hakkına müda-hale teşkil etmedikçe kişiler istedikleri şekilde hareket edebilirler. Bu du-rum mü'minler arasında ihtilaf, kırgınlık, dargınlık veya çatışmaya sebebi-yet vermemelidir.

## **Mü'minler Arasında Çıkan Çatışmaların Çözümü**

Gerek yaratıcının gerekse insanların iradeleri sonucunda mü'minler ara-sında bir ihtilaf veya çatışma çıktığında ne şekilde hareket edilmesi gerektiği yine Kur'an ve sünnette gösterilmiştir. Örneğin Hucurat suresinin daha önce zikredilen 10. ayeti mü'minlere kardeşlerinin arasını düzeltmelerini emretmektedir. Konu ile ilgili diğer bir ayet-i kerime şu şekildedir:

<sup>[24]</sup> وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَتَّزِعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

"Allah'a ve resulüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra korkuya kapılır ve kuvvetiniz gider. Sabredin. Allah sabredenlerle beraberdir."

[22] Buhari (dipnot 4), Husumat (44), Hadis No: 2419.

[23] Nursi, Mektubat (dipnot 17), 22. Mektup, 4. Vecih, s. 446.

[24] Enfal Suresi (8), Ayet No: 46.

Bu ayette mü'minlerin birbirleri ile çekişmemeleri ve farklılıklara karşı sabretmeleri gerektiği, aksi takdirde bir bütün olarak mü'minlerin bu durumdan zarar görecekları ifade edilmektedir. Bu ve konu ile ilgili diğeri ayet ve hadislerden mü'minler arasında ayrılığın ve farklılığın mümkün olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak ayrılık ve farklılıklar olsa da önemli olan bunlara sabredilmesi ve bunların çekişme ve çatışmaya dönüşmemesidir. Mü'minler arasında muhtelif sebeplerle bir çatışma olması durumunda nasıl hareket edilmesi gerektiğine ise şu ayet-i kerimede yer verilmiştir:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَت إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ تَفِيءَ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْصُوا  
إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ. [25]

“Mü'minlerden iki grup birbirleri ile çatıştırlarsa aralarını düzeltin. Onlardan biri diğeriine zulmederse, Allah'ın emrine dönünceye kadar zulüm edene karşı savaşın. Eğer dönerlerse onların aralarını adalet ile düzeltin. Adil davranın. Allah adil olanları sever.”

Bu ayette bir mü'min grubun diğeriine zulmetmesi ihtimalinden ve adal-  
letten söz edilmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, zulüm ve haksızlık  
adalet ve hak kavramlarının zıddıdır. Bir davranışın haksızlık veya zulüm  
teşkil edip etmediği de hukuk kurallarına göre belirlenir. Ayette sözü geçen  
zulmün İslam hukukuna göre zulüm olduğu açıktır. Ayrıca İslam hukukuna  
ters düşmemek şartıyla toplumda cari olan beşeri hukuku da bu kapsamda  
değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla istenmeyen bir davranış da olsa  
iki mü'min grubun bir şekilde karşı karşıya gelmeleri durumunda, her iki  
grubun da hukukun çizdiği çerçeveden dışarı çıkmamaları gerekir. Ayette  
Allah kendi aralarında çatışan mü'minlerin arasının düzeltilmesini ve diğeri  
tarafa karşı haksızlık yapan mü'min gruba karşı kalan mü'minlerin de mü-  
cadele etmelerini emretmektedir. Daha önce zikredilen hadisinde Peygam-  
berimiz de zalim mü'minlerin zulmüne engel olunmasını istemektedir. [26]

Bir mü'min gruba isyan eden veya zulmeden diğeri bir mü'min gruba  
karşı mücadele verirken, bu mücadelenin de yine hukuk içinde olması ve  
kendisiyle mücadele edilen isyankâr veya zalim mü'minlerin de yine birer  
mü'min din kardeşi olduklarının unutulmaması gerekir. Zira isyan ve zu-  
lüm imanı zail etmez. Öyle ki, Allah da zikredilen ayette zulmeden gru-  
bu mü'min olarak isimlendirmiştir. Cemel ve Sıffin savaşlarında savaştığı  
grupların müşrik olup olmadıkları Hz. Ali'den sorulmuş, Hz. Ali onların  
şirkten uzak olduklarını söylemiştir. Bu kişilerin münafık olup olmadıkları  
sorulunca da onların münafık olmadıklarını, çünkü münafıkların Allah'ı

Mü'minlerden  
iki grup birbirleri  
ile çatıştırlarsa  
aralarını düzeltin.  
Onlardan  
biri diğeriine  
zulmederse,  
Allah'ın emrine  
dönünceye kadar  
zulüm edene karşı  
savaşın. Eğer  
dönerlerse onların  
aralarını adalet ile  
düzeltin.

[25] Hucurat Suresi (49), Ayet No: 9.

[26] Bkz. dipnot 6.

---

çok az zikrettiklerini söylemiştir. Daha sonra bunların durumunun ne olduğu sorulunca da “Onlar bize zulmeden kardeşlerimizdir.” demiştir.<sup>[27]</sup>

## Sonuç

İslam dinine ve bu dinin getirdiği İslam kardeşliğine önem veren toplumlarda toplumun muhtelif kesimleri arasında mevcut olan farklılıklar bu kesimlerin farklı muameleye tabi tutulmalarına, iç çatışmaya veya mücadeleye sebep olmamalıdır. Renk, ırk, etnik köken veya dil gibi farklılıkların Allah'ın iradesi sonucunda ortaya çıktığı unutulmamalı, bu tür farklılıklarına bakılmaksızın herkesin aynı hak ve özgürlüklere sahip olduğu bir sistem tesis edilmelidir. Aynı şekilde toplumun farklı kesimleri arasında ortaya çıkan farklı düşünce veya uygulamalar anlayışla karşılanmalı, bunlar kişilerin veya muhtelif grupların özgürlüklerinin kısıtlanması veya bunların farklı muameleye tabi tutulmaları ile sonuçlanmamalıdır. Bir toplumda bazı kişi veya grupların hukuk dışına çıkmaları veya her ne sebeple olursa olsun mü'minler arasında bir çekişme veya çatışmanın yaşanması mümkündür. İslam kardeşliği bu tür durumlarda bile çatışmanın karşı tarafında bulunan kişilerin kardeş olduğunun unutulmamasını ve onlara hukuk çerçevesinde muamele edilmesini gerektirir. Çatışmanın taraflarından birinin hukukun dışına çıkıp diğerine haksızlıkta bulunması durumunda ise haksızlık yapan tarafın diğer mü'minlerce desteklenmemesi ve mümkünse engellenmesi gerekir.